

ben sokkal professzionálisabbak, mint spontán módon előállított elő-deik: látszik rajtuk, hogy nyomdában, nagy példányszámban készültek.

„A 20. század borzalmai, értelmetlensége a satíra, a groteszk és az abszurd eszközeivel írható le a legjobban, miközben a humor – átmene-tileg – fel is szabadítja mesélőjét és hallgatóját” – olvashatjuk Farkasházy Tivadar kedvcsináló előszavában. Anélkül, hogy a fenti bölcs megállapítással vitatkoznék, szükségesnek tartom leszögezni: ezek a hirdetések, csasztuskák, kérdés-feleletek mára jócskán megkoptak, megporosodtak, az új rezsim propagandatermékeit meg egyszerűen szánalmasnak érezhetjük. Mégis fontos, hogy megismerjük őket, hiszen ezek a szarkasztikus rölapok jól érzékelhető módon tükrözik a kor és a benne élő emberek hangulatát. Fontos munkát vehetünk tehát a kezünkbe. Kétségkívül a szerkesztői alaposságot dicséri az annotált névmutató – amely segít a kötetben szereplő személyek azonosításában – és a rövidítés-, valamint az iratjegyzék is. Hiányérzetem főként abból adódik, hogy a kötet csak a Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár gyűjteményéből válogatott. A forradalom és szabadságharc folklórja nyilvánvalóan kevésbé dokumentált, de ennél minden bizonnyal több anyag, több dokumentum áll rendelkezésre. Érdemes lenne őket minél előbb felkutatni, összegyűjteni és közzétenni! Mint ahogy tette ezt például Tischler János 2003-ban, amikor bírósági iratok között talált rölapokat publikált *Néphumor 1956. november 4. után* címmel. (Élet és Irodalom, 2003. október 24. 3.)

A „Megy a rendszer, jön a rendszer, majd megbolondul az ember...” a kezdet nehézségeit magán viselő, de fontos lépések egyike azon az úton, amely 1956 folklórjának, „népköltészeti” emlékeinek feltárásához, megismertetéséhez vezet.

Kőrösi Zsuzsanna

Az 1956-os forradalom nemzetközi sajtója *

A forradalom ötvenedik évfordulóján három olyan kötet is megjelent, amelyek a külföldi újságok reakcióit foglalják össze. Három különböző műfajú, nem egyformán alapos kötetről van szó, amelyek korántsem tö-

* TISCHLER János (szerk.): *Budapestről jelentjük... Az 1956-os forradalom az egykorú nemzetközi sajtóban. Válogatás.* 1956-os Intézet, Budapest, 2006. 395 p.; ANDERLE Ádám (szerk.): *A magyar forradalom és a his-pán világ, 1956.* SZTE BTK Hispanisztika Tanszék, Szeged, 2007. 173 p.; VLADIMIR POPIN: *1956 a belgrádi és a vajdasági sajtó tükrében.* Fórum Kiadó, Újvidék, 2006. 251 p.

kéletesek, de a maguk területén nélkülözhetetlenek. A *Budapestről jelentjük* – az 1956-os forradalom az egykorú nemzetközi sajtóban általános, rendkívül gazdag, enciklopédikus jellegű, de egy hatalmas forrásanyag behatárolt részéből történt válogatás. Vladimir Popin kötete, az *1956 a belgrádi és a vajdasági sajtó tükrében* egy olyan ország sajtójára koncentrál, amelyre az előbbi kötet (talán nyelvi okokból) nem fordított elég figyelmet. Ez a kötet viszont nem forráskiadvány, hanem a tanulmánykötet, a sajtóbibliográfia és a cikkismertetések, idézetgyűjtemények egyvelege. *A magyar forradalom és a hiszán világ 1956* című tanulmánykötet egy egzotikus, lényegében ismeretlen világba kalauzol el bennünket.

A *Budapestről jelentjük* kronológiai sorrendben közli a külföldi lapok cikkeit a magyarországi eseményekről. Elsősorban amerikai, angol és francia lapokat szemlél, de erőteljesen jelen vannak a lengyel, kissé alulreprezentáltan a német és svájci lapok, továbbá a szocialista országokban élő határon túli magyarok lapjai és a *Pravda* cikkei. Kritikaként megemlíthető, hogy a szintén fontos olasz és osztrák napilapok, továbbá a szocialista szatellitállamok többségi sajtója hiányzik.

Az első nap eseményeivel kapcsolatos cikkek között kapnak helyet az előzményekkel foglalkozó írások. Ezen írások három kategóriába sorolhatók. Az amerikai lapok elsősorban az általános elemzésekben foglalkoztak Magyarországgal, mint a „kelet-európai erjedés” egyik, de nem fő színterével. A *New York Times* október 23-i elemzése (25.) még elsősorban Lengyelországot és Gomulát említette a szovjetellenes, Moszkvától elszakadni vágyó erők legjelentősebbikeként, és csak mellékesen azt: az oroszok sztálinista reakciói „talán Magyarországot is a szovjetellenes tömbbe taszítják” – ami jól mutatja, hogy a nagyvilág (konkrétan a vezető amerikai napilap politikai elemzői) még a forradalom előestéjén sem számított Magyarországon jelentősebb társadalmi robbanásra. Megtudhatjuk, hogy az amerikai lapokat elsősorban a „szenzációs” események érdekelték (például Rajk és társai újratemetése), és általában is egzotikus világként tekintettek (és így is ábrázolták) a vasfüggönyön túli szörnyű világra.

Az első újságcikk a kötetben egy bostoni amerikai lap cikke arról, hogy Nagy Imrét visszavették a párt soraiba. A cikk (amely a tény közlése és nyugati jegyzése miatt kerülhetett a válogatásba) egy fontos és a nyugati lapokra jellemző jelenségre irányítja a figyelmet. A lap ugyanis forrásként a jugoszláv *Borbára* hivatkozott és közölte: budapesti sajtóforrások mindezt nem erősítették meg. (13.) Vagyis a nyugati újságok számára Magyarország több szempontból is zárt világ volt. Ehhez képest igazi kuriózum a *Times* cikke, hiszen a cikkíró személyes tapasztalatai alapján tudósított az itteni helyzetről. Az írás a forradalom kitöré-

se előtt egy nappal jelent meg (22.), és szociológiai szempontból is értékes forrás, lévén a mindennapi életről tudósít. A cikk (élmény)beszámoló a budapestiek életkörülményeiről, a nyugati olvasó számára megdöbbenőnek szánt összehasonlításokkal: a nők is dolgoznak, helyettük – úgymond – az állam neveli a gyermekeket, még lovas kocsik járnak az utakon, a babakocsiból csak egyfajtát lehet vásárolni, van árú a piacon, csak az embereknek nincs pénzük megvenni, silányak a ruhák, romos a város, de az emberek kedvesek, és „a vasfüggöny mögött oly régóta elzártan élő magyarok mennyire patetikusan vágynak arra, hogy más országokkal kapcsolatba lépjenek”.

A Magyarországról szóló újságcikkek sajátos darabjait jelentik a különböző lengyel lapok írásai. Az október 23-a előtt keletkezett és a kötetbe került mindkét cikk a magyarországi változások iránti szimpátiáról tanúskodik. Ráadásul olyan, az országban hosszabb időt eltöltő, a dolgok mélyére ásó újságírók munkáiról van szó, akik – mivel hasonló világból érkeztek – értették a folyamatokat. Ők a belpolitikai helyzet elemzésekor, mintegy igazolásként, párhuzamot vontak a magyarországi és a lengyelországi demokratikus-szocialista törekvések között. A *Sztandar Młodych* tudósítója egyértelműen a politikai erjedés szellemi hátterére volt kíváncsi: eljárt a Petőfi Kör vitáira, tisztában volt az egykori NÉKOSZ-mozgalom jelentőségével. (16.) E lengyel lap egy másik munkatársa lesújtó kritikával illette a baráti országokról szóló tudósítások – a hamis udvariasságból addig következő – stílusát: „A népi demokrácia országaiból érkező sajtóhíradásokat egészen a legutóbbi időkgig az unalom, a szürkesség és a bikkfanyelv jellemezte.” (20.)

A kötetben többször szereplő lengyel lapok a hazai történesek fényében számoltak be a forradalom eseményeiről. Az *Express Wieczorny* például így: „... a véres budapesti zavargások, amelyek megzavarták a nálunk nagy rokonszenvvel figyelt demokratizálás folyamatát, magát a folyamatot nem szakították félbe.” (80.) A *Trybuna Ludu* 28-án aggódva, de általános szimpátiával írt a magyarokról. Hangsúlyozta, hogy bár a felkelők közé felelőtlen és reakciós elemek is vegyültek, de Magyarországon a nép mozdult meg. A cikkíró súlyos leegyszerősítésnek nevezte, hogy a szocialista sajtó (lásd később) ellenséges ügynökségek művének tartja és ellenforradalomnak nevezi a népmozgalmat – amelyet felkelésként definiált –, és remélte: megmarad Magyarországon a népi hatalom, és a magyar vezetők levonják a helyes következtetéseket a hibák kijavításához (120.).

Külön kategóriát alkotnak a szomszédos országok magyar lapjai, amelyeknek cikkeire mintha a nemzetiségű alapú félelem is jellemző lett volna.

Arra gondolok, hogy a zsurnaliszták – mintha kompenzálni igyekeznének valamit – a szocializmus melletti erőteljes és túlzó hitnyilatkozatokat tettek (például az *Új Szó* egy, az ötvenes évek sajtójára jellemző „hangulatinterjújában” a magyarlakta Ógyalla traktorosai hitet tettek szocializmus mellett [77.]). Ráadásul felfedezhetjük a többségi nemzet félelmét is saját magyar állampolgáraitól, és a pártvezetők félelmét az esetleg közvetítésükkel beszivárgó forradalmi eseményektől – és a revíziótól.

Figyelemre méltó a romániai *Előre* 28-ai tudósítása. Eszerint Budapestet huligánok, ellenforradalmárok, rablók dúlják, és megjelentek azok, akik restaurálni akarták a hárommillió koldus országát. A lap ment talán legtovább annak a nem létező hősies harcnak az ecsetelésében, amelyben a felfegyverkezett magyar munkásság és katonaság összefogva védi az ellenforradalmároktól a szocializmust. A cikk lényege azonban a következő: „Az ellenforradalomnak nincs nemzetiisége, az ellenforradalom minden szocializmust építő nép esküdt ellensége. [...] A Román Munkáspárt vezetésével, országunk dolgozó népeinek soraiban a romániai magyar lakosság [...] folytatja szocialista társadalomépítő munkáját [...] Románok, magyarok egyaránt felidézik a fasizmus, a horthysta, antonescus uralom néppellenes garázdálkodásait.” (127.)

A legnagyobb nyugati lapokat a (már említett és indokolható) felkészületlenség jellemezte. Ezt mutatja, hogy miközben 21-én Szegeden vagy 22-én Budapesten már történtek hasonló események, a 23-ai *New York Times* – a *Győr-Sopron megyei Hírlap* írására hivatkozva – szenzációs hírként „csak” azt közölte, hogy Győrben, egy értelmiségi gyűlésen a szovjet csapatok kivonását követelték és kifejtették, hogy kínai, lengyel, jugoszláv mintára nemzeti jellegű szocialista berendezkedésre vágnak (26.). A 24-ei *New York Times* már nagyjából hűen írta le a nap történéseit – viszont az esti eseményekkel kapcsolatban zavar és információhiány fedezhető fel. A lap azt írta például, hogy a felvonulók pontjaikban követelték a Sztálin-szobor eltávolítását „az egyik budapesti térről” – a szobor ledöntése azonban kudarcba fulladt (28–30.).¹ A lapban ehhez „kapcsolódóan” másnap arról (is) írtak, hogy a Magyar Rádió adásain kívül tulajdonképpen nincsen más rendelkezésre álló hírforrás – azaz a publicisztikáikat, elemzéseiket igen gyér és egyoldalú információk alapján próbálták elkészíteni a munkatársak (36–37.).

¹ A Magyarországon október–novemberben működő tudósítókról lásd MOLNÁR János: *Külföldi tudósítók az 1956-os forradalomban*. http://server2001.rev.hu/msite/display_item.asp?id=2&act=tu. (Utolsó letöltés 2007. december 8.)

A *Washington Post* (amely a hírügynökségi jelentéseket jelölte meg forrásként) írásában hasonló a zavar. A 24-ei beszámoló címében valószínűleg összekeveredett a Sztálin-szobor ledöntéséről szóló információ és a Rádiónál kirobbant harcokról szóló hír, hiszen azt írták: „Visszaverték a Sztálin-szobor lerombolására készülő budapesti tömeget.” (30–32.) Ráadásul a lap furcsa módon a szocialista országok sajtóforrásaira hivatkozott – talán emiatt vannak olyan meglepő megjegyzések a cikkben, mint például: akkor halt meg egy tüntető, „amikor a rendfenntartók tüzet nyitottak, hogy megállítsák a lázadó csöcseléket”!

A lap egyik 25-ei írásában egyértelműen utalt az információhiányra, amikor azt írta: „...jóformán valamennyi információ Bécsen keresztül fut be hozzánk, ahol a határon átjutók értesüléseiből rakják össze a híreket.” Ez a probléma egyrészt magában a cikkben is látszik (45–46.), másrészt egy másik írásában is, amely jól szemlélteti: ha az újságírónak nincsen információja, akkor annak hiányában gyártja dolgozatát. Azt próbálták ugyanis drámai stílusú szövegben „bemutatni”, hogy mi is játszódhat le a Kremlben a szovjet vezetők között. (46–48.) E színmű egyik fontos pillanata, amikor bejelentik: Nagy Imre a szovjet haderő és légierő bevetését kérte a Szovjetuniótól. Ennek a „hírnek” a kötetben felbukkanó forrása a *Christian Science Monitor* 24-ei írása: szerzője szerint Nagy Imre parancsára vetették be Budapest utcáin a szovjet tankokat (32–33.).

Az angol napilap, a *Times* máshogy működött. Egyrészt a konzervatívabb újságírói szabályokra tekintettel hangsúlyozta: nem lehet tudni, mi történik Magyarországon a késő esti órákban. Másrészt 25-én nem feltételezte Nagyról, mint az amerikai lapok, hogy egy rosszindulatú (báb)figura, hanem csak azt, hogy nehezen uralja a helyzetet (49–51.). A *Le Monde* pedig azzal tűnik ki, hogy már a forradalom második napján volt kapacitása arra, hogy összehasonlító elemzést végezzen a magyarországi és lengyelországi események más-más forgatókönyv szerinti alakulásának okairól, amelyeket a magyar vezetés alkalmatlanságában, a helyzet rossz kezelésében találtak meg (51–53.).

Érdekes forrás a nyugat-európai kommunista sajtó. A *L'Humanité* kommentárja például talán az első, amely (a forradalom másnapján!) „megelőlegezi” a későbbi kádári propagandaelemeket. A cikkben megjelennek a Vatikán utasítására cselekvő konzervatív egyházi körök, felbukkan a nemzetközi kapitalizmus, amely arra költi a pénzt, hogy bomlassza a szocialista országok belső rendjét, s szerepet kaptak „a régi keletű ellenséges erők, amelyek nem törődtek bele a kapitalizmus fel számolásába”. (54–56.) Akárcsak az MSZMP későbbi magyarázatában,

a párt hibás (főként gazdaság-) politikája itt is csak marginális ok. Ráadásul már itt megjelenik ellenforradalom fogalma.

A kötet talán egyik legfontosabb forrása a TASZSZ október 24-ei közleménye alapján *másnap* megjelent *Pravda*-cikk. Mivel a szovjet hírügynökség nem az újságírás szabályai szerint működött, hanem propagandaközpont volt, inkább az események kezelésének előírásaként kell értelmeznünk a szöveget. Ez pedig veszélyes műfaj, hiszen az anyag megfogalmazóinak a valós történésektől el kellett rugaszkodniuk, jövőbeli, remélhetően bekövetkező, elvárt eseményeket is hírként kellett közölniük. A „tudósítás” szerint Budapesten „népellenes kaland” zajlott, amelyben „reakciós szervezetek ellenforradalmi lázadás kirobbantására tettek kísérletet”. (58.) Ezt egy nap alatt felszámolta a magyar hadsereg, a magyar kormány által felkért és a Varsói Szerződés alapján ott állomásozó szovjet hadsereg, továbbá a felháborodott és felfegyverkezett munkásság. Népellenes reakciós szervezetek, fasiszta pribékek, a külföldi reakciós erők bujtogatása, előre kiképzett és felkészült csoportok utcán történő bevetése, üzletek kifosztása, közintézmények és üzemek elleni véres támadások – mind a későbbi, a megtorlás idején használt kádári retorika elemei lesznek majd. Viszont három nappal a forradalom kitörése után a *Pravda* már csak egy rövid TASZSZ-tudósítást közölt, amely szerint Budapesten már minden „rendben van”: működnek a közüzemek, termelnek a kenyérgyárak (82.). Mindezt azon a napon, amikor Budapesten sortűz dördült el a Kossuth téren és ebből szovjet katonák is kivették a részüket.

A korábbiakhoz képest meglepőnek mondható az október 28-án megjelenő *Pravda*-cikk terjedelme és tartalma. Az addigi rövid írások után, amelyekben apró-cseprő népellenes kalandokról és azok felszámolásáról-megszűnéséről tudósítottak, áttekintést adtak az eseményekről. Nagy Imrét és Kádár Jánost idézve ismertették az eseményeket. Az újság azt hangsúlyozta, hogy mindkét nyilatkozó szólt az események ellenforradalmi jellegéről, de azért arra is kénytelen volt magyarázatot adni, hogy Nagy és Kádár szerint az elégedetlenségnek volt alapja, az emberek elkeseredésének volt oka, és a helyzet valóban rossz volt Magyarországon. A *Pravda* ezzel összefüggésben azt írta: „Alapos munkára van szükség, hogy eltüntessük ezeket a hibákat, megszüntessük a nehézségeket, hogy tovább növekedjen a magyar nép anyagi jóléte, és hogy gazdasági és egyéb területeken eleget lehessen tenni a magyar nép igényeinek.” A lényeg azonban a lap szerint az ellenforradalom volt, amelyet a nyugati kormányok és titkosszolgálatok pénzelték, láttak el fegyverrel, készítettek elő ügynökök tömegének Magyarországra küldésével – az el-

lenforradalom, amelyet horthysta tisztek irányítanak. (A „népellenes kaland” és a szervezett, felfegyverzett földalatti mozgalom közötti el-
lentétet értelemszerűen sosem magyarázta el a lap.)

*

A szöveggyűjtemény tehát azért is hasznos olvasmány, mert megbizonyosodhatunk arról, hogy meglévő részinformációkból, a legkülönbözőbb okok miatt milyen téves és/vagy helytelen képet alkotott a sajtó mindarról, ami október 23-a körül és után Budapesten és Magyarországon történt. Továbbá mert szinte napról napra követhetjük a főbb nyugati lapok cikkeit, láthatjuk véleményformáló tevékenységük tartalmának változását, illetve azt, hogy melyik lap rendelkezett pontosabb információkkal, melyik vont le a meglévő kevés információból helyesebb következtetéseket. Megítélésem szerint a legjobban a már említett nagy tekintélyű *Le Monde* „teljesített”, amelynek pedig csak a hónap végén érkezett meg tudósítója Magyarországra.² És talán általában is elmondhatjuk, hogy a francia lapok rendelkeztek a legfrissebb és talán a legalaposabb információkkal. Ezért cseppet sem meglepő, hogy a nyugati sajtóban a *Le Figaro* „rehabilitálta” Nagy Imrét a szovjet csapatok behívása ügyében. 28-án azt írta: „Az új miniszterelnök személyesen kötelezte el magát, hogy tárgyalásokat kezd Moszkvában a szovjet csapatok kivonásáról. A sztálinista Gerőt – aki megpróbálta Nagy Imrét hátrítani a felelősséget a Vörös Hadsereg behívásáért, jöllehet a harcok kezdetén maga kérte az oroszok segítségét – leváltották.” (103.) Itt említhetjük az elemzéseiben tárgyilagosságnak tekinthető *Times* is. Újságírói, szerkesztői (mint például egy 29-ei írás mutatja [140–142.]) átlátták a helyzetet, átértézték, hogy a komoly politikai erők nem visszarendeződést akarnak a kapitalizmusba, hanem egy számukra ismeretlen modellt megvalósítani (ha egyáltalán lehet tudni, hogy mit akarnak).

Az amerikai orgánumok viszont folyamatosan közöltek meglepő híreket. A *New York Times* 27-én például arról írt, hogy a kommunisták lámpavasra akasztanak fel és erkélyekről dobnak le forradalmárokat. Ugyanakkor találni a lapban szellemes és a történeteket érdekesen magyarázó írásokat is. Ugyanebben a számban például Harry Schwartz a szocialista ifjúságnevelés kudarcának nevezte 1956-ot. Mint írta: „Az utóbbi két hét lengyelországi és magyarországi eseményei gyászos ta-

² MOLNÁR János: i. m.

nulsággal szolgálnak a szovjet vezetőknek: tizennégy éven át tartó törekvésük, hogy kineveljenek egy új, hithű kommunista nemzedéket, kudarcot vallott.” (88.)

A cikkgyűjtemény tanulmányozása tehát azért is ajánlatos, mert képet kaphatunk arról, hogy miként kerítette hatalmába a politikai és az érzelmi befolyásoltság a valamikor szabad világnak nevezett országok sajtóját. Ilyen szempontból a kommunista világ sajtója sokkal tervszerűbb volt: még a gyűlölet is előre tervezett, propagandisztikus célú volt. Ezekben a szerkesztőségekben soha nem rögtönöztek: ha valamiről nem volt kész menetrendjük, központi utasításuk, akkor inkább hallgattak. Nyugaton a lapok a hír- és „szóláskényszer” nyomása alatt működnek, így ha nem rendelkeztek megfelelő forrással, alaptalan híreket közöltek, elhamarkodott, megalapozatlan és gyakran a szocialista tábor iránti gyűlölet táplálta írásokkal együtt.

„Vegyitiszta helyzet” persze ritkán fordult elő. Október 29-ei számában a *New York Times* például korrigálta korábbi, Nagy Imréről kialakított képét, mivel a lap szerint már érezni: nem a győztes kommunista beszél. Nagyot a nemzeti erőnek kiszolgáltatót figurának ábrázolták, és továbbra is használták a kifejezést: bábkormány (131–132.).

Az október 30-át követően megjelent cikkek információtartalma egyértelműen jobb, ugyanakkor az írások uniformizálódása is megfigyelhető – ugyanis már tömegével mozogtak Budapesten a profi tudósítók. Jelentéseik alaposak, az információkat több helyről próbálták összegyűjteni. A *New York Times* 30-án megírta például, hogy bár a magyarok még felnéznek az amerikaiakra, de csalódtak az elmaradt segítségnyújtás miatt; hogy sajtópolémiát folytatott a *Szabad Nép* és a *Pravda*; tudósított arról, hogy Kelet-Berlinben többezernyi gyertya került ki az ablakokba a szolidaritás jeleként, és hogy az erdélyi magyarok megmozdulásokat szerveztek anyaországuk mellett (156–160., 163.). Változott a lap irányvonala is. Október utolsó napján Nagy Imrét már nem a fejlődés akadályának látta és láttatta, hanem olyan embernek, aki „megadta magát a népakaratnak”. Továbbá arról írt: a „hazafias forradalom” elérte célját és többpárti választások lesznek, a sorra alakuló nemzeti bizottságokban a kommunisták kisebbségbe szorultak, és ezt alázatosan viselik (192.). Október végén, november elején tehát az angolszász lapok győzelmi jelentéseket adtak. Ebben a *New York Times* járt az élen, amely november 2-án például megfricskázta a szovjet sajtót a (már említett) félretájékoztatás miatt, azt írva: Magyarországon mégsem konszolidálódott a helyzet, hanem többpártrendszer lesz és elszakadnak a szovjet tömbtől (244.). A *Washington Post* (kicsit korábban) azt vizio-

nálta: ha a magyar és a lengyel kísérlet sikeres lesz, az megrendíti a Szovjetuniót, és átalakítja a nagyhatalmi erőegyensúlyt (221.).

Mindeközben a lengyel lapok is egyre inkább tisztában voltak azzal, mi zajlik Magyarországon. A szimpátián alapuló féltés és aggodalom ugyan megmaradt írásaikban – de a *Gazeta Zielonogorskában* leírták például: „Magyarországon forradalom van, ahhoz a legkisebb kétség sem fér.” (207.)

A kötetből természetesen arról is képet kaphatunk, hogy miként reagált a nyugati sajtó például az olyan tragikus eseményekre, mint a Köztársaság téri lincselés. A *Le Figaro* kiemelte aényt, hogy Pedrazzini kollégájuk súlyosan megsebesült az incidensnél, amely egy „nagy színház közelében” zajlott, ahol „a felkelők éppen egy magas épületet ostromoltak”. A tudósító *Megtörtént! Saját szememmel láttam...* című november 2-ai leírása szerint: „Rémes jelenet következett. Halottak és sebesültek feküdtek mindenhol. A nép bosszúvágya természetesen elszabadult. A támadókat [!] megragadták, és helyben felkoncolták. Másokat felakasztottak a megmaradt erkélyekre. Foglyokat nem ejtettek.” (261–263.) A cikk jól mutat két dolgot: egyrészt, mint az más tudósításokból kitűnik, a nyugati újságírók lényegében természetesen vették a népharag illetén ki-törését; másrészt Pierre Macaigne nem volt tanúja az eseményeknek.

A kötet egyik érdekessége egy olasz napilap interjúja Nagy Imre miniszterelnökkel. Ebben Nagy alávaló hazugságnak nevezte, hogy ő hívta volna be az orosz csapatokat, továbbá kijelentette, hogy Magyarországot „nyugati demokráciaként, független nemzeti politikával” képzelte el, amely a saját útját fogja járni, „a magyar utat” (268.).

Kiemelhető továbbá a *New York Times* elemzése, amelynek szerzője úgy vélte: Rákosi gyűlölte az országot, mert évekre börtönbe vetették, és miután visszatért Magyarországra, bosszút akart állni. Az ilyen – úgy mond – sérült ember nem kerülhetne vezető pozícióba. Megállapította még: „Rákosi zsidó volt, és a magyarok antiszemiták.” (309.)

November 4-e után a nyugati sajtó a legerőteljesebb jelzőkkel jellemezte a Szovjetuniót. A *New York Times* így írt: „Gyilkossággal vádoljuk a szovjet kormányt. Vádoljuk továbbá hitvány szöszegéssel és a történelem folyamán elkövetett legaljasabb csalással. Azzal vádoljuk, hogy a magyar nép ellen tegnap olyan szörnyű és gyalázatos büntetést hajtott végre, amelyet soha nem lehet majd megbocsátani vagy elfeledni.” (323.) A *Le Figaro* pedig így: „Sztálin feltámadt. Sztálin soha nem halt meg igazán. Ne legyenek kétségeink! A megtorlás nem várta magára. De a Szovjetunióra ezúttal olyan csapást mértek, amelyből sohasem fog teljesen magához térni.” (338.)

A kötetből megismerhetjük az ellenpólust is: a csatlós országok sajtójának az ellenforradalom leverése alkalmából kiadott győzelmi jelentéseit, vagy éppen a *Pravda* beszámolóját. Az újság néhány nappal korábban még arról írt, hogy Nagy kormánya a szocializmus építi, november 5-én viszont arról: „Ma reggel leverték a magyar népi demokratikus rend elleni reakciós összeesküvést. Nagy Imre kormányának, amely szabaddá tette az utat a reakciós erők és az ellenforradalom előtt, megszűnt a létjogosultsága és feloszlott.” (341.)

*

Vladimir Popin igen érdekes és értékes kötetéből az egyszerre propagandavezérelt, de azért újságszerűen működő jugoszláv sajtót ismerhetjük meg. Azt a sajtót, amely tisztességesen számolt be a magyarországi eseményekről, de amint a jugoszláv politikai szerepvállalást vagy sajátos érdeket érintő kérdésre került sor, megjelentek benne a kommunista államok propagandájára jellemző eszközök – igaz, nem a szocializmus nagy közös érdeke miatt, hanem a jugoszláv különállás által motiváltan. A szerző a belgrádi *Borba* és *Politika*, az újvidéki *Dnevnik* és *Magyar Szó* című napilapok, továbbá a *Suboticke novine*, a *Somborske novine* és a *Zrenjanin* számaiból válogatott. Külön erénye a kötetnek, hogy egyrészt a forradalmat megelőző politikai erjedéssel is foglalkozik, másrészt külön blokkot szentel a konszolidáció kezdeteinek, a Jugoszláviába menekült magyarok helyzetének, Nagy Imre kivégzésének.

A szerző, ellentétben a többi ilyen jellegű kötettel, alapos, kvantitatív és kvalitatív eszközöket felhasználó tanulmányban összegzi a jugoszláv sajtóban tapasztaltakat. Szerinte – túl azon, hogy az ottani lapok a nyár folyamán igen alaposan foglalkoztak a magyar eseményekkel – „A jugoszláv közvélemény nemcsak várta, hanem óhajtotta is az események ilyen alakulását, mert abban elégtételt is talált” (8.). Innen nézve (is) érthető, hogy Rákosi leváltása különös örömet jelentett déli szomszédunk lapjai számára. A tanulmány szerint ekkor Magyarországon szinte mindegyik újságnak volt tapasztalt, magyarul beszélő tudósítója, aki részt vett az ellenzéki megmozdulásokon, tudósított róluk, elemezte azokat.

Popin megemlíti ugyanakkor, hogy – ellentétben a korábbi aktivitással – október 24-én semmilyen hír sem jelent meg a magyar történekekről; 25-én csak az, hogy Nagy Imre lett a miniszterelnök, míg 26-án az, hogy Magyarországon rendeződött a helyzet. Vagyis a jugoszláv sajtó kivárt, mert a jugoszláv politika tanácstalan volt (11.).

A forradalom eseményeiről a lapok részletesen beszámoltak. Aki e cikkeket akarja olvasni a kötetben, csalódní fog, ugyanis egyfajta tartalom-

jegyzékként szolgál a közel kétszáz oldalas gyűjtemény. Legtöbbször csak a cikkek címei szerepelnek (igaz, már ebből látszik, hogy mennyire foglalkoztatta a jugoszláv sajtót a magyar forradalom, hiszen egy-egy napilapszámban akár tíz-tizenöt hír is szerepelt Magyarországról), az esetek közel felében viszont a szerkesztő röviden összefoglalja a cikkeket vagy kiemeli egy-egy érdekes részletüket. Ennek a szerkesztési módnak köszönhetően a majd két évet átfogó gyűjtemény sokkal áttekinthetőbb, mint például az 1956-os Intézet kiadványa, mert abban ugyan a teljes cikkeket közölték, ám nem tudhatjuk, mi az, ami megjelent még aznap az adott cikken kívül az idézett napilapban, és így azt sem, mekkora volt az adott napilapban a magyar forradalom hírértéke. A kötet értékét növeli, hogy betekintést nyújt az újságok képanyagába, sőt közöl a magyar eseményekről megjelenő karikatúrákat is – ezek azonban a le nem fordított feliratok miatt nehezen értelmezhetők.

A kötetből több érdekesség is kiderül. A szerkesztő például összefoglaló tanulmányában felhívja a figyelmet arra, hogy milyen visszafogottan reagált a jugoszláv sajtó, amikor az egyik délszláv diplomatát az oroszok a budapesti követség épületébe belöve megölték. Az amúgy kegyetlenül szókimondó sajtó tisztelgett a lelőtt diplomata életútja előtt, még képét is közölte, de halálának körülményeiről egyszerre sokat – és semmitmondóan annyit írt: „tragikusan életét vesztette”. A szerző szerint ennek oka, hogy nem akarták az ügy kapcsán élezni a viszonyt a Szovjetunióval (13.).

A nyugati világ a jugoszláv hírügynökségtől értesülhetett Nagy Imréék kivégzéséről. A kötetből megtudhatjuk, hogy miként köszönhető ez a véletlennek és egy Miloš Ćorević nevű tudósító szemfülességének. Az újságírónak 1958. június 16-án, szokásos esti sétáján a *Népszabadság* portása (akivel jó viszonyt ápolt) adta át a lap másnap reggel megjelenő számát – talán nem is nézte, mi van benne – és ő még este világgá repíthette a hírt (15.). A szerző rávilágít arra (és ez a cikkgyűjteményből is kitűnik), hogy a munkástanácsok ügye (nem véletlenül) Jugoszlávia számára meghatározó volt, és a lapok kifejezetten ellenségessé váltak, miután Kádár a munkástanácsok ellen fordult, mert ezt a jugoszláv út elleni támadásnak vélték (23.). A cikkeket áttekinthetünk a szerkesztő összegző tanulmányának végső gondolatával: a jugoszláv sajtó sokszínűen és részletesen tudósított a magyar forradalomról, „és minden félreértést kizáróan azok oldalára állt, akik abban az időben és az adott körülmények között a magyar nép haladó, szabadságszerető törekvéseit képviselték” (29.).

A jugoszláv sajtó egyébként a kezdeti semleges tudósításokon túl rendre átvette az új magyar kormány értékeléseit, és október 29-től már

„demokratikus népi mozgalomról” írt (15.). Ugyanakkor a lapok helyi tudósítói utaltak rá, hogy ebbe „ellenforradalmi elemek” is vegyültek, ám pár nap múlva az ellenforradalmárok is felkelőkké szelődtek. A november 4-ei szovjet beavatkozást és Kádár tettét a lapok nem ítélték el, hanem úgy kommentálták, hogy az stabilizálhatja a helyzetet, Magyarországot a szocialista úton tarthatja, megszüntetheti a jogos népmozgalom mellett megjelenő ellenforradalmi kilengéseket. A cikkekből kitűnik, hogy Jugoszlávia ismét kívárt: a sajtó nem is nagyon számolt be arról, hogy milyen mértékű szovjet katonai beavatkozás történt, ugyanakkor érezte a közvéleménnyel, hogy a Nyugat nyomás alatt tartja a délszláv államot, hogy ítélje el a Szovjetuniót. November 10-e után a jugoszláv újságírók elhagyhatták Budapestet, hazatértek és a harcok után megszülettek az első tudósítások is. Mindannyian kifejtették, hogy 4-e után minden kapcsolat megszakadt köztük és lapjuk között, a követségre kellett menekülniük, a magyar hatóságok nem voltak hajlandók szavatolni a biztonságukat. Egyszóval egyértelművé vált a jugoszláv közvélemény számára, hogy Budapestet rommá lőtték valakik (arról, hogy kik, hallgattak). Ahogy a *Politika* újságírója, Đuka Julius a 11-ei lapszámban megfogalmazta: „Politikailag a magyar tömegek zavarban vannak: a kommunistákat kompromittálta a Rákosi-féle politika. Az emberek csalódottak, sokan elégedetlenek a szovjet beavatkozással. Nagynak nem sikerült, Kádárnak még nehezebb [...] Az emberek nem hisznek, semmiben sem hisznek, elkeseredettek, ezért sokan nem teszik le a fegyvert [...] A reakciós erők aktívabbak, mint valaha is.” (149.) Ugyanez az újságíró két nappal később összefoglalta magyarországi tapasztalatait. Október 30-áig jogos, a rákosista politika elleni népi düh kitöréseként jellemezte az eseményeket. Az október 30-a és november 2-a közötti időszak kapcsán írt a „fehérterror” és a „nyilasterror” megjelenésének egyes elemeiről és az utcai lincselésekről. Sajátosan jellemezte ezeket a napokat: „Olyan napok voltak Magyarországon, mintha Rákosi politikailag halott volna, Horthy pedig itt lenne a közelben...” (153.)

A kötet talán az egyik legellentmondásosabb darabja egy apró, néhány soros hírösszefoglaló. Tito pulai beszéde mellett, amiben szót sem ejt arról, hogy Nagy Imre a jugoszláv követségre menekült, a *Borbában* megjelent egy kis hír arról: Kádár a magyar rádióban kifejtette, hogy Nagyék az egyik külföldi követségre menekültek. Mindezt a JKP központi lapja kommentár nélkül közölte. (Sőt korábban is megjelent ugyanitt az a magyar hír, miszerint a magyar kormány november 10-én cáfolta, hogy letartóztatták volna Nagy Imrét [146.]

November 20-án közölte a *Borba*, hogy a TASZSZ szerint a jugoszláv politika is részese volt a magyar események elfajulásának. Erre válaszul érezhetően megváltozott a délszláv sajtó hangneme. A pártlap ugyanezen számában jelent meg a hír, hogy Nagyék még november 4-én menedéket kértek a jugoszláv követségen, és most megszületett a megállapodás a két állam között: sértetlenül otthonukba távozhatnak (171.). Másnap részletesen beszámolt arról, hogy Nagyékot elrabolták a szovjetek, a magyar kormány megszegte a szavát (172.). Természetesen pillanatok alatt azt is megtudhatták az érdeklődők, hogy Nagy Imrét, politikustársait és családtagjaikat Romániába telepítették. A következő napokban már a *Borba* azt sugallta, hogy a Kádár-kormány csupán szovjet bábkormány.

Erre az időszakra is az a jellemző, hogy a lapok mindenről és részletesen beszámoltak – kezdve a béremeléstől és az asszonyok tüntetésétől egészen a nemzetközi véleményekig és természetesen a jugoszláv segélyezési és menekültügyi erőfeszítésekig. December 9-én a *Borba* ismertette az MSZMP határozatát az események értékeléséről, míg a *Szabad Szó* rosszalta az ellenforradalmi értékelést, és megjegyezte, hogy nem tárták fel a valódi okokat (199.).

December 11-én már nem kertelt a *Borba* sem: beszámolt a rögtönítélő bíróságok működéséről és nehezményezte a munkástanácsokkal szembeni magyar kormányzati fellépést. A *Politika* helyszíni tudósítója pedig így írt: „A látszólagos béke és nyugalom felszíne alatt ebben a romokban heverő városban az elégedetlenség és a teljesületlen óhajok forrnak...” (201.)

1958-ban Nagy Imre és társai kivégzésének híre ismét a jugoszláv napilapok címlapjára helyezte Magyarországot. Az újságok az ítéletet jugoszlávellenes támadásnak minősítették. A *Politika* kommentárja szerint ezzel visszatért 1948–1949 szellemisége, s a magyarok ismét a Rajk-per viszonyai között élnek (249.).

A kötet különleges értéke, hogy nem csak Jugoszláviába enged betekintést: az ottani sajtó ugyanis gazdagon vett át más országokból híreket, tartott nap mint nap „sajtószemlét”. Így tudhatjuk meg például, hogy miként reagált a keletnémet pártlap Nagyék kivégzésére: eszerint bűn egy-két ember kivégzésén megrökönyödni, amikor háromszázezer embert ölt meg az atombomba, több ezren esnek el naponta gyarmati háborúkban, majdnem egymillió embert irtott ki Franco (248.).

*

A magyar forradalom és a hispán világ 1956 különböző típusú és tárgyú tanulmányokkal próbálja körvonalazni a címben szereplő rendkívül gazdag témát. A külföldi sajtó reakcióit bemutató kiadványokat

sorra vevő írásba azonban mindenképpen illik belevenni, mivel a tanulmánykötet jelentős része kifejezetten ezzel foglalkozik, illetve nagyban ezekre támaszkodva épülnek fel az elemzések.

A kötet többek között azért is rendkívül hasznos (túl például azon, hogy sajnos Magyarországon csak kevésbé ismert, „ egzotikus” világba kalauzol), mert jól mutatja '56 tényleges világpolitikai súlyát – hiszen értesülhetünk például arról, hogy milyen és mekkora hír volt mondjuk a távoli Mexikóban vagy Peruban az, ami Budapesten történt.

María Dolores Ferrero Blanco *Az 1956-os magyar forradalom nemzetközi visszhangja és a spanyol részvétel kérdése* című tanulmányában kezdetként maga is összefoglalja a latin sajtó megnyilatkozásait és elsősorban azt emeli ki, hogy a latin világban erős kommunista mozgalmak lapjai, így az olasz *L'Unità* vagy a francia *L'Humanité* (mint említettem) ellenforradalomról, míg az ettől jobbra álló lapok, mint például a szocialista *Franc Tireur* szovjet agresszióról írt. Lénárt András írása az Asztúria tartományban tapasztaltakat vizsgálja. Szerinte egy demokraciadeficitos országban, mint a korabeli Spanyolország, különösen érzékenyen kezelték a magyar forradalom ügyét. A *La Voz de Asturias* című liberális napilapot vizsgálva felhívja a figyelmet a kezdeti bizonytalanságra, az október 26-a után megjelenő antikommunista jelzőre és a nyugati lapokban is tapasztalt túlzásokra (ilyen volt például a budapesti utcákon heverő több ezer holttestről szóló beszámoló). A kommentárok szimpátiát próbáltak kelteni a magyar nemzet iránt és gyűlöletet a Szovjetunióval szemben. Egy kiragadott kommentár szerint: „A Magyarországon folyó barbár harc egy leküzdhetetlen népi érzést tár fel: egy kudarcba fulladt politikai rendszerrel szemben táplált ellenszenvet. Egy nép elkeseredett harca, hogy felszabaduljon és visszanyerje az évekkel ezelőtt elveszített becsületét.” (89.) (Mindez talán furcsa egy olyan országban, ahol szintén elnyomó rendszer működik.) Az antikommunizmus persze kötelező elem volt Franco diktatúrájában – s innen nézve érthető a lap által használt párhuzam is: a magyar forradalom leverése során tapasztalt kegyetlenség „csak az 1936-os spanyolországi marxista hordákéval hasonlítható össze” (90.). A lapban Kádár a „magyar Júdás”, a „Magyarország temetkezési vállalkozója” állandó jelzőket kapta, akit háborús bűnösnek kell bíróság elé állítani (92.). A tanulmányban idézett cikkrészletek további jellemzője azon újságírói vélemény, hogy a Nyugatnak (elsősorban a nagyhatalmaknak) kötelessége beavatkozni (88.).

A kötet ezek után a dél-amerikai visszhangot ismerteti. Kaszáné Váró Borbála írásából az argentin lapokban megjelenő cikkeket lehet megis-

merni – igaz, csak a magyar nagykövet jelentései alapján. A nagykövet a fasiszta nemzetközi összeesküvés és uszítás eszközeként tartotta a kormány által ellenőrzött írott sajtót, amely hamis híreket közöl és uszítja az argentin közvéleményt. (111.) Jancsó Katalin a perui sajtóviSSHangról tudósít a ma is legjelentősebb konzervatív napilap, az *El Comerio* és a korszakban szintén meghatározó *La Crónica* alapján. A két újság meglepően friss volt: már október 21-én jelezték, hogy Szegeden diákmegmozdulás lesz, másnap pedig címlapon számoltak be arról, hogy a „vörös kormány” ultimátumot kapott az egyetemistáktól. Október 24-étől december végéig főcímekben, akár az első oldalon, napi hat-hét cikkben számoltak be a magyar eseményekről. A forradalom mellett állva gyakran a tájékoztatatlanságból eredő, de lehet, hogy hatásvadász célokat szolgáló túlzó megállapításokat tettek (például az áldozatok számáról vagy a megtorlások mértékéről).

Szente Varga Mónika a pueblai *El Sol de Puebla* című napilap cikkeit tekinti át a mexikói visszhangról írott tanulmányában. A küzdelmet ebben a spanyol nyelvű országban is heroizálták (ennek igazolására a szerző néhány cikkcímet hoz: „Vörös árulás”, „Egész hatvanöt65 ezer magyar áldozatról írtak). Nem elhanyagolható, hogy a tanulmány szerzője megpróbál egyfajta elemzést készíteni a cikkek hangvételéről és kimutatja, milyen nyelvi eszközökkel próbálták a közvélemény szimpátiáját erősíteni az újságírók. (Gyakran használták a harcos, a bátor és a katolikus jelzőket a magyar nemzet jellemzésére, amely azt bizonyította, hogy évszázadokon keresztül óvta Európát a töröktől.)

*

A három munka – például a célok, a módszerek különbözősége, a műfaji eltérések miatt – nehezen mérhető össze. A *Budapestről jelentjük* készítői egy fontos és elemzésre érdemes, de arra nem minden szempontból alkalmas forráskötetet készítettek. Az *1956 a belgrádi és a vajdasági sajtó tükrében* a „területi szűkösség” ellenére nagyobb igényű, s a másik két kötettől (illetve tanulmányoktól) eltérően az alapos elemzést is felvállaló munka. A *magyar forradalom és a hispán világ* hivatkozott tanulmányai nem egyforma értékűek. Noha némelyik szerzőt egyetlenegy cél vezette, nevezetesen a források feltárása – azaz az elemzések mélysége másodlagos volt –, a kötet sok érdekes információval gazdagítja a magyar történetírást.

Szajda Szilárd